

Pete Krisztián

Szándékok és konvenciók a nyelvi jelentésben

A doktori értekezés tézisei

A védés helye és ideje:

7624 Pécs, Ifjúság útja 6. Filozófia Tanszéki Könyvtár
2009. április 28. kedd, 15.00

Témavezetők:

Boros János DSc, egyetemi tanár
(*Pécsi Tudományegyetem, Pécs*)

Philipp Fluri PhD, Dr. habil
(*Democratic Control of Armed Forces Institute, Genf, Svájc*)

Filozófia Doktori Iskola

PTE BTK, Pécs

2009

Az értekezés gondolatmenetének összefoglalása

Értekezésemben arra keresem a választ, hogy miként alkotható meg a nyelvi jelentés olyan elmélete, ami képes számot adni a jelentés legfőbb aspektusairól, és ezért elkerüli az egyoldalúság hibáját. Egyoldalú elméleteknek tekintem azokat az elméleteket, melyek a jelentését kérdészt kizárólag a nyelv reprezentáló funkciója vagy pont fordítva kizárólag a nyelv kommunikatív funkciója felől közelítik meg, illetve a jelentés összes aspektusát az előbbire vagy az utóbbira vezetik vissza. Úgy vélem, hogy bármelyik oldalt is választanánk, vállalkozásunk kudarcra lenne ítélve. Ennélfogva a nyelvet nem szabad kizárólag a kommunikáció, illetve a nyelvhasználat felől megközelíteni - bár meggyőződésem, hogy a nyelv alapvetően kommunikációs célokat szolgál. Mindenképpen számításba kell vennünk azt, hogy egy nyelv jelekből áll, benne a különböző jelek rendszert alkotnak, és ennek a rendszernek a létehez nincs feltétlenül szükségünk a jelek használóira.

A nyelvet elsősorban jelrendszerként kezelő elgondolások leginkább Morris (1938/2005) nézeteire támaszkodnak, aki a szemiózishoz illetve minden jelrendszernek – beleértve természetesen a nyelvet is – három dimenzióját különíti el. A három dimenzió: szintaktika, szemantika, pragmatika. A nyelvet absztrakt entitásként kezelő elméletek a szemantikára helyezik a hangsúlyt, míg a nyelvet a kommunikáció felől vizsgáló elméletek a pragmatikára. A múlt század közepén, az oxfordi nyelvfilozófia színrelépésekor megfigyelhető éles szembenállás ma már a múlté, ám az, hogy melyik megközelítés milyen mértékben vegyen részt egy egységes elméletben továbbra sem eldöntött. A magam részéről – sikertelennek gondolva – elutasítom azokat a próbálkozásokat, melyek a szemantikai vállalkozások igazsággal kapcsolatos voltára helyezik ki a jelentés kérdését, ám nem tartom megkerülhetőnek azokat a megközelítéseket, melyek a nyelv szabályszerűségét állítják a középpontba, és így helyezkednek szembe a szándékokra alapozó kommunikatív felfogásokkal.

A szabályszerűsége alapozó és az kommunikációra alapozó elméletek első látásra kizárják egymást azonban véleményem szerint szembenállásuk feloldható. Egyrészt a nyelvhasználat fontosságát kihangsúlyozó nyelvelméletek, mint amilyen pl. Austin elmélete, maguk is fontos szerepet szánnak a konvencióknak (melyek tulajdonképpen szabályszerűek),

másrészt a pusztán konvenciókra és szabályokra alapozó elméletek sem képesek boldogulni a kontextuális információk segítségével.

Ez a dolgozat tehát a szándékok és a konvenciók egy elméleten belüli alkalmazhatóságát vizsgálva egy olyan elmélet megalkotását tűzi ki céljául, melyben a nyelvi jelentés egyrészt a kommunikációs szándékokkal, másrészt a nyelvi konvenciókkal válik magyarázhatóvá. Mindezt úgy igyekszem megvalósítani, hogy közben nem hivatkozom sem az igazságfeltételekre, sem a reprezentációra.

Az alapstratégia a szándékok és a konvenciók működési területének korlátozásában áll. A nyelvi jelentést a kommunikációtól, illetve a kommunikatív jelentéstől speciális módon függő, ámde konvencionális jelentésként határozom meg, vagyis minden olyan jelentést ide sorolok, melyet valamilyen konvenció alapján társítunk egy nyelv valamely kifejezésével. A szóban forgó jelentések természetesen csak akkor kaphatnak szerepet, ha kommunikatív vagy valamilyen más szándékkal használjuk őket; a nyelvi jelentések esetében ezek többnyire kommunikatív szándékok. Az így lehatárolt nyelvi jelentés szigorúan mechanikusan feldolgozott, és bár működése közel áll ahhoz, ahogyan a mérsékelt formális szemantikai elméletek foglalkoznak a nyelvvel, attól lényegileg különbözik, ugyanis nem csak formális eljárásokat tartalmaz. A kommunikatív jelentés azonban nem ilyen természetű, csak egész gondolatokat lehet közvetíteni, és ezen gondolatok mindig a szándékokra fognak támaszkodni. Ennek alapján amellet fogok érvelni, hogy a mondatok nem a nyelvi jelentés egységei, hanem a kommunikatív jelentésé, és a nyelvi jelentés mondatszint alatti egységekre vonatkozik.

1. fejezet: Bevezetés

Az első fejezetben először számba veszem azt, hogy hányféle különböző értelemben lehet beszélni a jelentésről, és ezek közül melyek azok az értelemek, melyekről én magam beszélni akarok az értekezésben. Röviden áttekintek néhány jelentésszkeptikus érvet, majd ezek nehézségeire rámutatva úgy foglalkozok állást, hogy álláspontjuk bizonyos elméleti szempontból ugyan kielégítő lehet, ám a jelentésszkeptikus érvek nem tudják megmagyarázni a jelentéssel kapcsolatos intuíciónkat, leginkább azt, hogy úgy érezzük, megnyilatkozásaink igenis rendelkeznek jelentéssel. Ezután bemutatom a nyelvi jelentés általános – a beszélő-jelentést

és a mondatjelentést is magában foglaló – megmagyarázására indított két alapvetően különböző irányultságú megközelítést, a kommunikációs szándéokra alapozót, és a formális szemantikai álláspontot. A közöttük lévő különbség a választott redukciós iránytól függ. A kommunikatív szándék teoretikusai szerint lehetetlen a jelentés fogalmáról megfelelő beszámolót adni anélkül, hogy hivatkoznánk valamilyen, a beszélő által bírt, hallgatóságra irányuló komplex szándéokra, a formális szemantika teoretikusai szerint pedig a nyelv szemantikai és szintaktikai szabályrendszere egyáltalán nem a kommunikáció szabályrendszere – a szabályok kihasználhatók e célból, de ez nem lényegi jellemzőjük. Másképp fogalmazva, míg a kommunikációs szándék teoretikusai a beszélő-jelentésre koncentrálnak, addig a formális szemantika teoretikusai a mondat-jelentésre. Ebben a fejezetben adom elő azokat az érveket is, melyek miatt elutasítom a Davidson-féle igazságfeltétel szemantikákat.

2. fejezet: Grice programja

A második fejezetben elsősorban a grice-i jelentésemélet, illetve a vele szemben támasztott kritikákat bemutatására vállalkozom. Grice a jelentést – a beszélő-jelentés esetében – a beszélő kifejezett szándékaira, és a hallgató által felfogott beszélői szándékokra vezeti vissza.

Elemzése a következőképpen halad (B a beszélő, H a hallgató, x a kiejtett hangsor, P kiváltani szándékolt hit):

- (G1) B x kiejtésével azt szándékozza, hogy H egy P hitet alakítson ki [ahol H a hallgatója, vagy hallgatósága S-nek]; és
- (G2) B továbbá azt is szándékozza, hogy H felismerje B eredeti szándékát [ahogyan az (G1)-ben le van írva]; és
- (G3) B ezenkívül azt is szándékozza, hogy H legalábbis részben azon az alapon alakítsa ki a P hitet, hogy felismeri eredeti szándékát.

A grice-i indíttatású jelentéseméletek fő célja a beszélő-jelentés reduktív elméletének megalkotása, majd ennek a beszélő-jelentésnek a kiterjesztése a mondat-jelentésre. Az értekezésben amellet próbáltam érvelni, hogy a beszélő-jelentés esetében, melyre én

inkább kommunikációs jelentés nevet használnám, az elmélet jól működik. Ha a lényegileg kommunikációs szituációkban való alkalmazhatóságát nézzük a beszélői szándékok tulajdonításának, akkor úgy vélem a grice-i alapokon álló felfogás nagyon is használható. A kritikák egy része túlzottan szűk kommunikáció-fogalommal dolgozik, mint például a strawsoni és schifferi negyedik ill. ötödik szándék bevezetésére irányuló, és ezért csak a nyílt és őszinte kommunikációt képes csak magába építeni, másik részük pedig rosszul azonosítja a beszélő-jelentést, netán összekeveri azt a mondat-jelentéssel. Részletesen kitérek arra a kérdésre is, hogy ténylegesen redukálható-e a nem természetes jelentés valamiféle természetesen jelentő aktusra, azaz védhető-e az elmélet.

3. fejezet: 'Amit mondunk'

A harmadik fejezetben tárgyalom röviden a grice-i implikaturák elméletét, és az 'amit mondunk' illetve az 'amit implikálunk' különbségét. Az ott kifejtett véleményem szerint a nyelvi jelentés – az a jelentés, mellyel a tisztán inferenciális működésű kommunikációs jelentés bemenetként találkozunk – a grice-i értelemben vett „amit mondunk” fogalmával azonosítható. Arról van itt szó, hogy a nyelvi jelentés nem lehet inferenciális megalapozottságú, legalábbis nem a tudatos szinten, az ugyanis már a társalgási implikaturák területe – az egyértelműen kommunikációs jelentésé. A konvencionális implikaturára vonatkozó kritikám lényege az, hogy véleményem szerint a konvencionális implikatura nem is implikatura mert a Grice által felsorolt jellegzetességek, melyek az implikaturákat hivatottak eltávolítani attól, 'amit mondunk' nem érvényesek a konvencionális implikaturára, hiszen a konvencionális implikatura nem kiszámítható, nem elválaszthatatlan, nem törölhető, de igenis konvencionális, nem a mondás maga hordozza, és egyben persze meghatározott is. Ezek az implikációs tesztek, és egyéb tesztek (pl. a Kent Bach által javasolt IQ teszt) tehát azt látszanak bizonyítani, hogy a konvencionális implikatura pontosan úgy működik, mint az, amit Grice maga is a nyelvi jelentéshez, az „amit mondunk”-hoz sorolt. Az így kiterjesztett, máshol explicit kommunikált tartalomnak nevezett nyelvi jelentés lényegi vonása az hogy konvencionális, de előállításához szükség van a Recanati által elsődleges pragmatikai folyamatoknak nevezett kitöltésekre is. Ezek a folyamatok nem inferenciálisak, hanem sokkal inkább mechanisztikusak, működésük a konvencionális jelentés

feldolgozásához hasonló. Ebben a fejezetben tárgyalom az Intencionális alapú szemantikák lehetőségét is, és rámutatok, hogy a nyelvi jelentés, ill. az ezzel azonosított 'amit mondunk' magyarázatában a szándékoknak előfeltételezett, vagyis közvetett szerepük van, jelentőségük abban áll, hogy a nyelvi jelentés mint olyan intencionális ágenseket feltételez. Ez persze egyet jelent a szándéktulajdonításoknak és az inferenciáknak a nyelvi jelentésben közvetlen szerepet tulajdonító elméletek, például a relevanciaelmélet elutasításával.

4. fejezet: Társadalmi konvenciók

A fejezetben megvizsgálom a társadalmi konvenciók természetét, és részletesen tárgyalom Lewis hume-i szellemiségű konvenció-felfogását, mely a társadalmi konvenciókat egyfajta játékelméleti nézőpontból tekintve koordinációs egyensúlyi megoldásoknak látja, melyekben a megegyezés mellőzésével kifejeződhet a közös érdek. Felfogását a következőképpen határozza meg:

N népesség tagjainak H ismétlődő helyzetben való viselkedésében megnyilvánuló Sz szabályszerűség akkor és csak akkor konvenció, ha N tagjaira bármely H helyzetben igaz, és N -ben közös tudás része, hogy

1. mindenki igazodik Sz -hez;
2. mindenki elvárja mindenki mástól, hogy igazodik Sz -hez;
3. mindenki nagyjából ugyanazokkal a preferenciákkal rendelkezik minden lehetséges cselekvés-koordinációra vonatkozóan;
4. mindenki előnyben részesíti azt, hogy mindenki igazodik Sz -hez, feltéve, hogy legalább is egy kivételével mindenki igazodik Sz -hez;
5. mindenki előnyben részesítené azt, hogy mindenki igazodik Sz' -höz, feltéve, hogy legalább is egy kivételével mindenki igazodik Sz' -höz.

ahol Sz' az N tagjai által H -ban tanúsított viselkedésnek egy olyan lehetséges szabályszerűsége, hogy N tagjai közül senki sem képes igazodni H egyetlen előfordulásában sem egyszerre Sz -hez és Sz' -höz is.

Kitérek a lewis-i elmélettel kapcsolatos kritikákra, és miután a kritikák egy részét meggyőzőnek találom, megvizsgálom annak lehetőségét is, hogy a társadalmi konvenciók kiválthatók-e valamiféle kollektív intencionalitással. Mivel erre nem látok lehetőséget, és a konvenciók naturalizálását sem tartom elfogadhatónak, egy szellemiségében lewis-i, de kifejtésében kevésbé formális elgondolást javasolok, mely véleményem szerint elkerüli a Lewis elméletével szemben felhozott kritikákat.

5. fejezet: Nyelvi konvenciók

A fejezetben Schiffer és Lewis nyelvi konvenciókról alkotott felfogását tárgyalom, és mindkettőről kimutatom, hogy tarthatatlan. A nyelvi jelentés konvenciókra alapozása történhet úgy, hogy beépítjük a konvenciókat a közvetlenül jelentést definiáló feltétellistába, mint ahogyan azt Schiffer tette, vagy választhatjuk Lewis módszerét is, aki a konvenciók szándék-alapú felfogását vallotta, de magában a nyelvi jelentésben semmiféle közvetlen szándéktulajdonítást vagy szándék-felismerést nem tételezett. Schiffer elgondolásával az a probléma, hogy: 1. közvetlen szándéktulajdonítást feltételez minden egyes nyelvi megnyilatkozás mögött – amivel hihetetlenül túlterheli mentális életünket; 2. nem képes megmagyarázni a nem-összetett megnyilatkozás-típusokban kifejezett nyelvi jelentést.

Lewis a nyelvi konvenciókban nem lát semmiféle grice-i kommunikációs szándékot, a nyelvi konvenciókat olyanokként veszi, mint amik összekötik a közösséget a potenciálisan használható nyelvek közül az egyikkel, a közösség aktuális nyelvété téve azt. Ezzel a felfogással számos probléma van, attól kezdve, hogy az igazsághűség és bizalom nem tűnik az ilyen konvenciók megfelelő tartalmának, az aktuális nyelv reláció problémájáig, addig a problémáig, hogy a Lewis-féle nyelvi konvenciók nem képesek magyarázni a nyelvi produktivitást.

6. Szándékok, konvenciók és nyelvi jelentés

Az én javaslatom az, hogy a konvencionális nyelvi jelentést válasszuk el a kommunikációs jelentéstől, és ez utóbbit tekintsük teljes mértékben inferenciálisnak, olyannak, aminek esetében teljesen természetes szándéktulajdonításokról beszélni, sőt máshogy az fel sem

fejthető. Az előbbi konvencionalitását pedig próbáljuk máshogy magyarázni. Azt hiszem, egyetérthetünk Lewis-zal abban, hogy a nyelv konvencionalitása közhely, ám véleményem szerint azért értünk ezzel egyet, mert úgy véljük, a nyelvi jelekre vonatkozóan vannak konvencióink. Arra vonatkozóan például, hogy mit jelentenek a szavaink. Ezen túl azonban azt is gondolom, hogy a szintaktikai viszonyok magyarázatában nem támaszkodhatunk a formális szemantikákra, mert az ilyen rendszerek szigorú formalizmusa nem alkalmas a természetes nyelvek működésének megragadására. Az utolsó fejezetben több érvet is hozok erre. Ezért a szubpropozicionális nyelvi egységek kombinációira is külön konvencióink kell legyenek, hiszen csak így biztosítható a természetes nyelvek produktivitása. A szintaktikai konvenciók jobbak, mint a formális szabályok, ugyanis jóval robosztusabbak azoknál. Ez néha félreértésekre vezethet a nyelvi jelentés előállításában, de ez nem túl nagy ár a robosztusságért. A demonstratívumok szándékolt referenciájának problémája miatt egyetértek Recanatival abban, hogy a nyelvi jelentés előállításában olyan pragmatikai folyamatok is szerepet játszanak, melyek segítenek kitölteni a tisztán csak nyelvileg kódolt vázat. Így jutok el bizonyos nyelvi-pragmatikai konvenciókhoz is.

Ezen konvenciók kialakulása, legalábbis részben, olyan lehet, mint más teljes mértékben társadalmi konvencióké, ezáltal a javaslatom erőteljesen támaszkodik a 4. fejezetben kifejtett „többé-kevésbé” lewis-i konvencióelméletre. Azonban úgy vélem, hogy ezen konvenciók már régen externalizálódtak, azaz leváltak azon alapjukról, hogy koordinációs problémák megoldásai legyenek. Ellenben társadalmi konvencionális eredetük egy racionális rekonstrukcióval felfedhető, ha erre szólítanak fel minket, sőt jó közelítéssel egy formális szemantika is meg tudja ragadni működésüket. Ezt bizonyítja a formális szemantikák részleges sikeressége, és egyben részleges sikertelensége.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK ÉS KONFERENCIA-ELŐADÁSOK:

PUBLIKÁCIÓK

„A társadalmi konvenciók természetéről” *Információs társadalom* 8. évf. 4.sz. 2008. 73-99.

„A kommunikáció intézményeiről” P. Szilczl Dórával közösen, in: Horányi Özséb (szerk.) *A kommunikáció mint participáció*, Budapest: Typotex, 2007: 17-100.

„Objektivitás és igazság”, *ProPhilosophia*, 2005:4,

„A háromszögelésről”, In Boros János (szerk.), *Igazság és kommunikáció*, Pécs: Brambauer, 2004, 119-132.

„Beszéljünk a kommunikációról”, In *JANUS*, X: Tavasz (2002), 114-117.

KONFERENCIA-ELŐADÁSOK

„Naturalizálhatók-e a konvenciók?”, Mentális fikcionalizmus – Diskusszió Demeter Tamás könyvéről. Pécs, 2008. december 12.

„A nyelvi konvenciók szándékokra alapozása”, ELTE BTK tanévnyitó konferencia „NYELV, MEGISMERÉS, TUDAT” címmel, Budapest, 2008. október 2-3.

„What is the novelty in Character*?” International Conference in Philosophy on Stephen Schiffer's Theory of Meaning, Pécs, 2007. május 14-15.

„A 'szemantikai / pragmatikai' és a 'szó szerinti / nem szó szerinti' megkülönböztetések különbségéről” ELTE BTK tanévnyitó konferencia „Metafóra, trópusok, jelentés” címen, Budapest, 2006. szeptember 28-29.

„On Horwich's Use Theory” International Conference in Philosophy on Paul Horwich's Minimalist Theory of Meaning and Truth, Pécs, 2006. május 15-17.

„The inferential roles of singular terms”, International Conference in Philosophy on Robert Brandom's *Articulating Reasons*, Pécs, 2005. április 25-26.